Turkish Studies
International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/6 Spring 2015, p. 341-356
DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8247
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SİYASAL DÜŞÜNCENİN TEMEL UNSURLARI*

*Hamit Emrah BERİŞ***

ÖZET

Tarih boyunca tüm devletler, kendi tarihsel gerçeklerine uygun olarak belirli siyasal kurum ve mekanizmalar oluşturmuşlardır. Bu anlamda, hiçbir devletin yönetim modeli bir diğerine tam olarak benzemez. Diğer taraftan, belirli bir devletin tarih sahnesinde kalıcı olabilmesi, sahip olduğu kurumsallaşma kapasitesi ile yakından ilişkilidir. Yaklaşık 600 yüzyıl hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun, varlığının ve gücünün uzun dönemler sürmesinde kurumsallaşmış bir yapıya sahip olmasının önemli bir etkisi vardır. Osmanlı'da yönetim anlayışı, temelde İslam dininin inanç esasları üzerine oturur. Bunun yanında, İslamiyet öncesi Türk toplumlarının yönetim anlayışları da Osmanlı'yı önemli ölçüde etkilemiştir. Türk devlet anlayışında siyasal iktidarın sahibi ve kullanıcısı kağanın hükmetme yetkisini doğrudan Tanrı'dan aldığı kabul edilir. *Bunun yanında* Türk devlet geleneğinde hükümdar geçmişten gelen kurallar anlamında "töre" ile sınırlıdır. İslam dininin kapsamlı bir devlet teorisine sahip olup olmaması ise oldukça tartışmalıdır. Kur'an'da devlet yönetimine ilişkin yalnızca genel esaslar bulunduğu için bu konudaki genel yaklaşım din adamlarının ve felsefecilerin yaklaşımlarından çıkarsanmıştır. Osmanlı yönetim anlayışı, İslam'ın siyaset ve devlet yönetimine ilişkin genel yaklaşımı ile eski Türk devletlerinde hâkim olan yönetim ilkelerinin bileşkesi durumundadır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın uzun yıllar boyunca kalıcı olabilmesini güçlü bir devlet yönetimi anlayışı oluşturmasına borçlu olduğu söylenebilir. Söz konusu yönetim anlayışında, İslam'ın kuralları kadar, eski Türk hukukundan kaynaklanan, padişahın yasal düzenleme yapabilme yetkisine sahip olmasının büyük etkisi vardır. Bu bağlamda, Osmanlı, kendisinden önceki tüm Müslüman Türk devletlerini aşan, özgün bir yönetim modeli oluşturmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamiyet öncesi Türkler, kut, töre, siyasetname, şeriat, İslam devlet anlayışı.

---

* **Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.**

** Doç. Dr. Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, El-mek: heberis@gazi.edu.tr

BASIC ELEMENTS OF POLITICAL THOUGHT IN THE OTTOMAN EMPIRE

STRUCTURED ABSTRACT

Ottoman Empire, which reigned approximately for 600 centuries and became one of the most important political actors in the world during an important part of that time period, have had a strong administration mechanism, at the same time it also managed to place its legitimacy on a solid foundation. In this regard, it is seen that Ottoman Empire has increased its legal, political and administrative capacity simultaneously with the expansion of its boundaries. Under the display of state's permanent view, there was a major impact of the steps taken in the bureaucratic and legal fields besides its military success. One of the most important elements that make it possible for such a case is the Ottoman Empire's capability to commingle both Islam and traditions of the ancient Turkish government and thus, it was able to produce its own administration model. This article focuses on the basic understanding of the dynamics of Ottoman politics and administration. For this purpose, primarily existing understanding of administration philosophy and principles in the ancient Turks, then the general approach of Islam on these issues are discussed.

Despite moving to the established culture a relatively late date in history, pre-Islamic Turks had a strong state tradition. It is clear that state tradition in question had an important impact on establishment and prolonged existence on of large states as Seljuq and Ottoman Empire. On the other hand, the most significant situation revealed by the moving to the established culture is the effect of everyday politics rather than abstract discussions about politics. With the mass adoption of Islam, Turks' transition to established culture had accelerated. In this regard, it can be said that Islam has become one of the important factor in terms of determining the administrative principles of the Turkish state in a short time. However, in this process, administrative tradition from the past has not been completely abandoned as well. On the contrary, each element was united to certain extent and has shaped the basic principles of political power.

It can be said that Islam's institutionalization effort towards state began in the era of Prophet Mohammed. Especially Muslims who settled in Medina after the Hijra, entered into the effort of creating a unique mechanism under the leadership of Prophet Mohammed. After declaring his prophethood, Prophet Mohammed's undertaking of some kind of presidential duties in the state which Muslims' number has been increasing in a short time and constituted specific order starting from Medina, prevented the power debate that would be encountered at the beginning. Therefore, unlike Christianity, discussion of political power in Islam remained relatively low levels. At the same time, when there was a problem regarding the administrative process, Quran and Prophet Mohammed's behavior and words were consulted. First discussion of political leadership and problem of selection of governor emerged after the death of Prophet Mohammed whose authority had been obeyed unconditionally.

While there have been comprehensive regulations regarding many areas of life in Qur'an and Sunnah, including general principles relating to social order and institutions has become a complicated issue in determining the new executive. More specific issues such as shaping the administrative mechanisms and determination of the executive power in this context were left to the intellectuals' jurisprudence and the studies on this subject. Correspondingly, caliphate debate that emerged after the death of Prophet Mohammed has begun and through these debates, concrete qualifications that the executive must have have tried to be put forward. Thus, the basic parameters that determine the relationship between the governor and the governed has emerged on an understanding of the executive power is limited. Characteristics of the executive were discussed within the framework of 'justice, competence, safety, allegiance and consultation' concepts.

One of the most important factors behind the success of the Ottoman Empire, as being one of the largest state in history, is that it has created a unique administrative model than other states during the period. It can be said that basic principle of Islam, in other words Sharia, was the main element in the origin of understanding of governance in the Ottoman Empire. However, when it is recalled that religion's main source of Qur'an has the general statements about politics and state administration, it can be better understood that there has not been ready to use formulas in terms of the solution of many problems encountered in everyday life. In this regard, apart from religious principles, the most important tools that were beneficial to the state are the former Turkish states' administration principles. In this context, it is observed that the common law tradition has displayed fairly strong view alongside sharia that is directly based on principles of Islamic law in the Ottoman Empire. Sultans were sought to establish new regulations in line with current developments together with governance practices that were applied before them.

It can be estimated that Ottoman Empire whose borders have expanded for a long time and this way it ruled more geographical area and people with different cultural backgrounds, faced with numerous problems in comparison to other Turkic and Muslim states. Therefore, to be able to react appropriately to new encountered situations, it was important to maintain the different nationalities of obedience. The importance of customary law rules revealed at this point. When the previously encountered problem does not occur, an appropriate solution to the objective conditions was found through arrangements made by the Sultan. In accordance with the logic of empire in general, the same situation has paved the way for the state to have a universal sovereignty claims.

It is clear that military victories were one of the most important factors in Ottoman Empire's historical success. However, it can be said that this alone does not be enough; success achieved using only force does not mean the persistence of the political system. The main reason that makes Ottoman Empire one of the most important actors in history, is demonstrating the ability of both legal regulations and institutionalization with its administrative structure. Ottoman Empire has been inspired by the former Muslim Turkish states, but it revealed a unique governance model that overcomes them all. In this sense, the

understanding of Ottoman rule illustrates that it took the Islamic legal system on the center, but it benefited widely from the constituent elements of the Turkish state tradition in accordance with their pre-Islamic origin. Definitely, indirect contribution of governance understanding of Byzantine Empire that hold the territories of the Ottoman Empire in the past can be added. Unique character of governance understanding of the Ottoman Empire was a result of the combination of all these elements in accordance with their respective historical facts and putting forward a new model. In fact, this model has existed until the nation-state formation began to influence the entire world.

Key Words: Ottoman Empire, administration principles in the ancient Turks, justice, competence, safety, allegiance and consultation.

Giriş

İnsanların toplum halinde yaşamalarıyla birlikte iktidar ilişkilerinin ortaya çıkması ve toplumdaki insanların yönetenler ve yönetilenler şeklinde ikiye ayrılmaları evrensel bir olgudur. Bu bakımdan, toplumsallaşma süreci ile birlikte iktidar ilişkileri de doğar ve bazı insanlar, sahip oldukları ya da kendilerine atfedilen birtakım özellikler nedeniyle diğerlerini yönetirler. Yönetim ilişkilerinin belirmesi, aynı zamanda bu işin sürekliliğini sağlayacak kural, kurum ve mekanizmaların ortaya çıkmasını da beraberinde getirir. En basit şekilde, toplum, aynı zamanda belirli bir düzenin varlığını da gerektirir; bu nedenle de söz konusu düzenin kurulmasını ve sürdürülmesini sağlayacak bazı araçlara ihtiyaç duyulur. Toplumsal ilişkilerin derinleşmesiyle birlikte kuralların bir kısmı, toplum üyeleri tarafından giderek daha fazla benimsenir ve içselleştirilir. Dönemin koşulları ile bağdaşmayan ya da toplum tarafından benimsenmeyen kurallar ise ortadan kalkar ve yerlerini yenilerine bırakırlar. Aynı durumun iktidar ilişkilerinde sürekliliği sağlayan kurumlar için de geçerli olduğu söylenebilir. Belirli bir ihtiyaca karşılık geldikleri düşüncesiyle oluşturulan bazı kurumlar, zaman içinde işlevlerini yitirebilirler. Ancak genellikle bunlardan çok daha fazlası, siyasal yapı içinde varlıklarını sürdürür ve düzenin korunması amacına hizmet ederler. Bu bağlamda, tarih boyunca her siyasi yapılanmanın kendine özgü kurumlar ve kurallar geliştirdiği görülür. Bir bakıma, siyasal yapılanmanın gücü ile oluşturduğu yönetim mekanizmalarının kalıcılığı arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bir devletin gücü ve kalıcılığının sahip olduğu kurumsallaşma kapasitesi ile yakından bağlantılı olduğu iddia edilebilir. Buna karşılık, kurumların güçlü bir görünüm sergilemesi, kuralların ise gerçek anlamda bir etki alanına sahip olması, içinde doğdukları devletin hükmetme yetenekleri ile koşut olarak gider.

Yaklaşık 600 yüzyıl boyunca hüküm süren ve bu sürenin önemli bir kısmında dünyadaki en önemli siyasal aktörlerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu güçlü bir yönetim mekanizması oluşturmuş, aynı zamanda meşruiyetini sağlam bir temele oturtmayı başarmıştır. Bu bakımdan, Osmanlı'nın sınırlarını genişletmesiyle eşzamanlı şekilde hukuki, siyasi ve idari kapasitesini de artırdığı görülür. Devletin kalıcı bir görünüm sergilemesinde, askeri başarıların yanında bu alanlarda bürokratik ve hukuki alanlarda attığı adımların büyük etkisi vardır. Böyle bir durumu mümkün kılan en önemli unsurlardan biri ise Osmanlı devletinin gerek İslam gerekse Eski Türk yönetim geleneklerini mezcetme yeteneği göstermiş, bu şekilde kendi yönetim modelini üretebilmiş olmasıdır. Bu makalede, Osmanlı siyaset ve yönetim anlayışlarını şekillendiren temel dinamikler üzerinde durulmaktadır. Bu amaçla, öncelikle Eski Türklerde mevcut olan yönetim anlayış ve ilkeleri, ardından İslam dininin bu konulardaki genel yaklaşımı ele alınmaktadır.

1. İslamiyet Öncesi Türklerde Devlet ve Yönetim Geleneği

İslamiyet öncesi Türkler, yerleşik kültüre nispeten geç bir tarihte geçmiş olmalarına rağmen güçlü bir devlet geleneği oluşturmuşlardır. Başta Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları gibi büyük devletlerin kurulması ve varlıklarını uzun süre devam ettirmeleri üzerinde söz konusu devlet geleneğinin önemli bir etkisi olduğu açıktır. Diğer taraftan, yerleşik kültüre geç geçişin ortaya çıkardığı en önemli durum, siyasete ilişkin soyut tartışmalardan daha çok, gündelik siyasal pratiklerin etkili olmasıdır. Türklerin kitlesel olarak İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte yerleşik kültüre geçişleri de hız kazanmıştır. Bu bakımdan, İslam'ın kısa zaman içinde Türk devletleri açısından yönetim esaslarını belirleyen en önemli unsurlardan biri olduğu söylenebilir. Ancak bu süreçte, geçmişten kaynaklanan yönetim geleneği de tamamen terk edilmemiştir. Tam tersine, her iki unsur, belirli ölçülerden birleşmiş ve siyasal iktidarın üzerine oturduğu temel ilkeleri birlikte şekillendirmiştir. Bu süreci doğru şekilde anlayabilmek için öncelikle İslamiyet öncesi Türk toplumlarında hâkim olan yönetim anlayışının ana hatlarını ele almak gerekir.

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde, iktidar, kendisine Tanrı tarafından kut verildiğine inanılan tek bir yöneticinin elindedir (Ögel, 2001: 31). Bu yöneticiye genellikle, kağan, hakan veya han sıfatı verilir. Burada, iktidarın meşruluğu açısından kut kavramının oldukça önem taşıdığının altı çizilmelidir. Zira kut kavramı aracılığıyla, yöneticinin toplumun diğer üyelerinde bulunmayan bazı hasletlere sahip olduğu ve bundan dolayı, Tanrı tarafından toplumu yönetmekle görevlendirildiği ifade edilir (Uğur, 2003 83). Kağanın öncelikle doğru kararları verecek ve herhangi bir sorunlar karşılaşıldığında bunu çözecek yetenek ve liyakatte olması beklenir. Bu açıdan, kağan "bilge" olmalı ve devletin çıkarları için en doğru kararları verebilmelidir. Ancak bunun tek başına yeterli olmadığı açıktır. Dönem içinde en büyük sorun başka toplumlarla ve devletlerle sürekli savaş halinde olunmasıdır ve bu bakımdan kağanın tüm bu savaşlarda ordusunun başında bulunacak bir komutan olması zorunluluk arz eder. Kısacası hükümdar, hem "bilge" hem de "alp" olmak zorundadır ve bu özelliklerin yalnızca birini taşıması yeterli olarak görülmez.

Kağanın iktidarı bir bakıma tanrısal bir nitelik gösterir ve bundan dolayı tüm insanların kendisine itaat yükümlülükleri bulunur ki bunun aynı zamanda uhrevi bir yönü de vardır (Kösoğlu, 2004: 36). MS 8. yüzyılda Göktürk İmparatoru Bilge Kağan, kardeşi ve komutanı Kül Tigin ile veziri Tonyukuk adlarına diktirilen Orhun Yazıtlarında söz konusu kut anlayışı açık bir şekilde ifadesini bulmaktadır. Bu yazıtlarda kağanın yönetme yetkisini Tanrı'dan aldığı ve iyi ve adaletli yönetmek açısından bir sorumluluğunun bulunduğu dile getirilmiştir. Diğer taraftan, bir hükümdarın kut'a sahip olması sınırsız bir hükmetme yetkisine sahip olduğu veya bunu sonsuza dek elinde bulunduracağı anlamına gelmez. Hükümdar, eğer devletin temelinde bulunduğu kabul edilen adalet ilkesinden ayrılı ya da toplumu yönetme açısından bir başarısızlık gösterirse daha önce kendisine verilen kut'u kaybettiği düşünülür. Bu durumda toplum üyelerinin kağana yönelik itaat yükümlülükleri de ortadan kalkar.

Öte yandan kağan belirli bir hanedan ailesinin mensubudur ve aslında kut da bu hanedana ait olarak görülür. Dolayısıyla herhangi bir sebepten dolayı yeni bir kağan belirlenmesi gerektiğinde bu isim yine aynı hanedandan seçilir. Ancak kağanın yerine kimin geleceği, örneğin bu ismin oğlu mu, kardeşi mi ya da ailenin bir diğer üyesi mi olacağı yönünde kesin bir cevap bulunmaz. Hükümdarın kendisinden sonra işbaşına gelecek veliahdını hayattayken tayini çok fazla örneği görülen bir durum değildir. Hatta hükümdar, bu yönde bir tasarrufta bulunmuş olsa da ölümünden sonra, daha önce belirttiği tercihe uyulmadığını gösteren örnekler mevcuttur (Uğur, 2001: 84). Bu durum, aslında güç dengeleri de göz önünde bulundurulup en doğru yöneticinin seçilebilmesi açısından bir esneklik sağlamaktadır. Ancak aynı durumun çok sayıda iktidar kavgasına sebebiyet verdiği de bilinen bir durumdur. Osmanlı dönemi de dâhil olmak üzere

hayatını kaybeden bir hükümdarın oğulları ve kardeşleri arasında iktidar mücadeleleri yaşanmış, bunların bir kısmı devletlerin parçalanmasına neden olmuştur.

Yönetim süreçlerinde hükümdarın gücünü sınırlandıran en önemli faktör "töre"dir. Eski Türklerde töre kavramı, geçmişten gelen ve yöneticileri bağlayan hukuksal düzenlemeleri ifade etmek için kullanılır. Gerçekten de toplum olmanın en önemli şartlarından biri, herkes için geçerli olacak ve düzeni koruyacak birtakım kuralların hayata geçirilmiş olmasıdır. Töre, kavramının gerek geçmişten gelen örfi hukuk kurallarını kapsaması gerekse içinde bulunulan dönemin koşullarının gerektiği düzenlemeleri içermesi nedeniyle bu ihtiyaca karşılık verdiği söylenebilir. Bu bağlamda, kağan, doğrudan töre ile bağlıdır ve töreye aykırı uygulamalar içine giremez. Buradan hareketle, devlet ile yönetici arasında bir ayrıma gidildiği söylenebilir. Buna göre, yöneticiler, gündelik yönetim işlerini yürütmek ve toplumun dirliği ile düzenin korumak için belirlenmiş kişilerdir. Devlet ise belirli bir hükümdarın yönetim süresiyle kısıtlı olmayan ve tarihsel bir sürekliliği ifade eden bir oluşum olarak görülür. Bu anlamda devletin veya toplumun çıkarlarına aykırı davranışlar sergileyen, adalet ilkesinden ayrılan veya töreyi çiğneyen yöneticilerin azledilmesi mümkündür. Bu açıdan, kağan, kurultaya hesap verme yükümlüğüne sahiptir. Herhangi bir nedenle hükümdarlık makamında bir boşluk olması durumunda, kurultayın yeni bir lider seçme yetkisi vardır. Yine yetersiz görülen, bu bağlamda, kut'unu kaybettiği düşünülen yöneticilerin görevden alınması yetkisi de kurultaya aittir. Ancak uygulamada bir sorunla karşılaşılmaması, daha açık bir ifadeyle bir iktidar boşluğuna düşülmemesi için bu durumun istisnai bir özellik taşıdığı belirtilmelidir.

Eski Türklerde yönetim süreçlerinin yürütülmesi açısından en önemli organlardan biri durumunda olan kurultay, toplumdaki herkesin yılın belirli bir ayında toplandığı ve ülke yönetimi ile ilgili sorunların müzakere edildiği bir görünüm sergiler (Niyazi, 2011: 87). Burada, en dikkat çeken noktalardan biri, kadınların da kurultay toplantılarına katılma haklarının bulunmasıdır. Aynı süreçte, diğer pek çok toplumda kadınların genel olarak kamusal hayatın dışında bırakıldığı düşünüldüğünde bu tavrın dönemine göre ileri bir anlayışı yansıttığı söylenebilir (Pamir, 1998: 72). Bunun yanında kurultayın başka bir anlamı daha vardır. Kağanın yanında devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde görev yapan yöneticiler de bir tür istişare meclisi görünümündeki kurultayı oluştururlar. Özellikle devlet yönetimine ilişkin önemli kararların kurultayda görüşüldükten sonra alındığı görülür.

2. İslam Siyasal Düşüncesi

İslam dininin devlete yönelik kurumsallaşma çabalarının Hz. Muhammed devrinde başladığı söylenebilir. Özellikle Hicret'ten sonra Medine'ye yerleşen Müslümanlar, Hz. Muhammed'in öncülüğünde özgün bir mekanizma oluşturma çabası içine girmişlerdir (Davutoğlu, 236). Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilan etmesinden sonra sayıları giderek artan ve kısa süre içinde Medine'den başlayarak belirli bir düzen Müslümanların teşkil ettiği devlette, bir tür devlet başkanlığı görevini üstlenmesi, dönemde karşılaşılabilecek olan iktidar tartışmalarını en baştan engellemiştir. Bu nedenle, İslamiyet'te Hıristiyanlığın aksine siyasal iktidara yönelik tartışmalar nispeten daha düşük düzeyde seyretmiştir (Crone, 2007: 24). Aynı süreçte, yönetim süreçleriyle ilgili herhangi bir sorunla karşılaşıldığında Kur'an ve Hz. Muhammed'in davranış ve sözlerine (*sünnet*) başvurulmuştur. Otoritesine koşulsuz bir şekilde itaat edilen Hz. Muhammed'in vefatıyla beraber siyasi liderlik bakımından ilk tartışmalar ve yöneticinin ne şekilde belirleneceği sorunu ortaya çıkmıştır (Çaylak, 2015. 45).

Kur'an ve Sünnet'te hayatın pek çok alanına ilişkin kapsamlı düzenlemeler bulunurken toplumsal düzen ve kurumlara ilişkin yalnızca genel esasların yer alması yeni yöneticinin belirlenmesini çetrefilli bir sorun haline getirmiştir. Yönetim mekanizmalarının şekillenmesi ve bu kapsamda yöneticilerin belirlenmesi gibi daha spesifik sayılabilecek hususlar, alimlerin içtihatları

ve bu konuda yapılacak çalışmalara bırakılmıştır (Köse, 2009: 294). Buna karşılık, Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan hilafet tartışmaları başlamış, bunun uzantısı olarak yöneticinin sahip olması gereken nitelikle somut olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece yöneten ve yönetilen ilişkilerini belirleyen temel parametreler ortaya çıkmış, bir bakıma, yöneticinin iktidarının sınırlı olduğu anlayışı doğmuştur. Yöneticinin sahip olması gereken özellikler, adalet, ehliyet, emanet ve biat ve istişare gibi kavramlar çerçevesinde tartışılabilir (Köse, 2009: 295).

İslam dininde yönetim sürecine ilişkin temel ilkenin adalet olduğu söylenebilir. Buna göre, hem siyasal sistem kurulurken hem de uygulama esnasında yöneticiler, adaletli davranmak zorundadırlar. Hatta devletin ve yöneticilerin meşruluğunu sağlayan temel unsurun da adalet olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, yöneticilerin adaletli davranmalarını sağlayacak bir donanıma sahip olmaları da önem taşıyan bir konudur. Bu bakımdan, adaleti izleyen ilkenin ehliyet olması şaşırtıcı değildir. Kamusal görevleri yürütecek yöneticilerin bu konuda ehil olmaları ve doğru kararlar alabilmeleri gerekir. Aksi takdirde zaten adil bir düzen tesis etmek mümkün olmayacaktır. Ancak yöneticilerin doğru kararlar alabilmeleri de yeterli değildir. Bunun yanında, tüm faaliyetlerinde toplumun iyiliğini gözetmeleri, kişisel çıkarlarının peşinde koşmamaları gerekir. Aksi takdirde, bir kişi, yönetim işlerini yürütme bağlamında ne kadar yetenekli olursa olsun, bu durum toplum için bir fayda sağlamayacaktır. Biat kavramıyla ise yöneticilerin otoritesinin toplum üyeleri tarafından benimsenmesi kastedilir. Aslında bu kavram, yönetilenlerin, yöneticilerinin otoritelerine rıza göstermeleri ve bunun karşılığında otoriteye itaat yükümlülüklerinin bulunması anlamında siyasal meşruiyetin karşılığıdır. Son kavram olan istişare ise, yöneticilerin herhangi bir karar alırken ya da uygulama süreçlerinde, bu konuda eğitimli ve tecrübeli insanların fikirlerini almalarıdır (Köse, 2009: 294-295). Tüm bu özellikleri barındıran yöneticiye toplumun itaat yükümlülüğü vardır.

Öte yandan İslamiyet'te ilk dönemlerde genel olarak felsefeye; özelde de yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkilerin genel yapısını ortaya koymaya çalışan siyaset felsefesine çok sıcak bakılmamıştır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemde, Arap Yarımadası, felsefi birikim açısından çağdaşı olan diğer coğrafyalara göre daha geri bir durumdadır. Daha doğrusu, Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonra felsefi, açıdan yaşanan gerilemeden söz konusu coğrafya da muaf kalamamıştır (Bayrakdar, 2011: 27). Örneğin Emeviler döneminde daha çok gündelik somut ihtiyaçlara cevap verecek tıp gibi alanlarda gelişmeye ağırlık verilir ve felsefe ikinci planda bırakılır (Bayrakdar, 2011: 29). Bu durum, iktidar kavgalarının çıktığı bir dönemde, mevcut Emevi hanedanının otoritesinin sorgulanmasının engellenmesi yönünde de bir etki meydana getirmiştir. Ancak fetihler aracılığıyla devletin hükmettiği alanın, bununla bağlantılı şekilde kültürel etkileşimin artması, felsefeyle buluşulması sonucunu doğurmuştur. Gerçekten de Abbasiler devrinde, devletin sınırları önemli ölçüde genişlemiş, yönetilen unsurların kültürel çeşitliliği artmıştır. Bu durum, bir bakıma, yöneticilerin yeni hükmetmeye başladıkları coğrafyalarda da yalnızca zora dayalı olmayan, meşruluk içeren bir yönetim anlayışı kurma arayışlarını beraberinde getirir.

Aynı süreçte, Platon ve Aristoteles gibi ilkçağların en önemli felsefecilerinin eserleri Arapça'ya çevrilmiş ve yoğun şekilde okunmaya başlanmıştır. İzleyen süreçte, Platon ve Aristoteles'in siyasal tezleri, İslam dininin inanç esasları ile birleştirilmiş ve yeniden yoruma tabi tutulmuştur. Eserlerinin giderek daha fazla insana ulaşmasıyla birlikte, söz konusu düşünürlerin filozoflar üzerindeki etkilerinin arttığı görülmektedir. Bu bağlamda,[1] İslam dünyasında siyasal sorunlara ilgi gösteren ilk önemli düşünürün Horasan doğumlu bir Türk olan Farabi olarak kabul

[1] Bu bölümden itibaren yazar tarafından kaleme alınan "Siyaset Biliminin Doğuşu ve Gelişimi", (*21. Yüzyılda Prens: Devlet ve Siyaset Yönetimi*, ed. Ümit Özdağ Kripto Yay., 13-56, İstanbul, 2012) başlıklı çalışmadan yararlanılmıştır.

edilebilir. Farabi, Abbasilerin ikinci kez hilafeti ve devlet yönetimini ele aldıkları bir dönem içinde yaşamıştır. Bu dönem içinde yaşanan pek çok siyasal sorun ve çalkantılı ortam Farabi'yi bu konular üzerinde kafa yormaya itmiştir. Platon ve Aristoteles gibi örnek aldığı filozofların genel tutumlarına benzer şekilde Farabi de yaşadığı dönem içinde ortaya çıkan siyasal sorunların aşılması bağlamında çaba sergilemiştir. Farabi'nin erdemli bir filozofun sahip olması gerektiği özelliklere ilişkin yaklaşımını kanıtlar şekilde iktidarla arasına bir mesafe koymaya çalıştığı da söylenebilir. Diğer taraftan, Farabi'nin, iki ayrı felsefi geleneği başlattıkları kabul edilen Platon ve Aristoteles'in tezlerini belirli ölçülerde kesiştirmeye çalıştığı da ifade edilmelidir. Ancak Farabi'nin yapıtlarında Aristoteles'in etkisi daha belirgindir. Bu nedenle, kendisine İslam dünyasında *Muallim-i Sani* (ikinci öğretmen) adı verilir. Aristoteles ise "ilk öğretmen" olarak kabul edilir (Beriş, 2012: 25 vd.).

Farabi, öncelikle devletin doğuşu ve bununla bağlantılı şekilde toplumun ortaya çıkışı sorunu üzerinde durur. Bu bağlamda, düşünür, insanın toplumsal bir varlık olduğunu, zira hem ihtiyaçlarını karşılayabilmek hem de yaşamın nihaî hedefi olan mutluluğa ulaşmak için diğer insanlarla birlikteliğinin zorunluluk olduğunu savunur. Farabi, bu toplumsallaşmayı başlatan bir ilk neden bulunduğunu, bunun da Allah olduğunu söyler. Ama buradaki asıl vurgu, insanın toplumsallığına yöneliktir. İnsanın tek başına mutlu olmasını sağlayacak yetkinliğe ulaşması mümkün değildir; bu bakımdan, diğer insanlarla bağlantıya geçmesi gerekir. İnsanın toplum halinde yaşaması ise herkesi bağlayacak ortak kuralların oluşmasını ve aralarından "en iyilerinin" yönetici olarak diğerlerini yönetme hakkını elde etmelerini beraberinde getirir. Toplum içindeki her bireyin diğerlerinin çıkarlarını ve yararını düşünerek hareket edeceği bir yapı arayışındadır Farabi. Bu tür bir yapı, tıpkı sağlıklı bir bedene benzer. Nasıl bedende her organın bir işlevi var ise toplum içindeki insanlar da aynı tür bir görünüme sahiptir. Kuşkusuz, yaşamın sürmesi açısından her organın işlevi ve genel sistem içinde oynadığı rol aynı değildir. Bazı organlar, diğerlerinin işleyişini düzenleyen ve belirleyen "amir" konumundayken diğer bazıları amirlerden aldıkları görevleri yerine getirme görevine sahiptirler (Farabi, 2011: 98-99). Bu durum, toplum yapısı içinde de işlevsel bir farklılaşma doğurur.

Farabi'ye göre, en iyi siyasal yapı, toplum içindeki en bilge insanların yönettikleri devletlerdir. Bu açıdan, Farabi, yönetim sorunlarına özel bir önem vermiştir. Toplum içindeki en iyilerin yönetecekleri, ama bunu yaparken de kendi özel çıkarlarını unutup doğrudan toplumun yararını hedef alacakları bir model, insan toplumları için "en iyi" yönetim anlayışını yansıtacaktır. Düşünür, insanların içinde yaşadıkları toplumsal yapıları en iyiden en kötüye giden bir çizgi içinde ele almıştır. Burada, Farabi'nin farklı yönetim biçimlerini doğuran iç ve dış koşulları anlamaya çalıştığı görülür. Buna göre, her toplumsal yapı, geçmişte görülen siyasal ilişkiler doğrultusunda kendi yönetim modelini üretmiştir.

Görüldüğü gibi Farabi'nin düşüncelerinin biçimlenmesinde özellikle Aristoteles'in büyük bir etkisi bulunur. İnsanın toplumsallığı, yaşamın amacının mutluluk olduğu, mutluluğun ise ancak bilge kişiler tarafından yönetilen bir devlet içinde mümkün olabileceği yönündeki düşünceler Aristoteles'in siyaset felsefesiyle büyük ölçüde koşut gider. Daha doğrusu, Aristoteles'in görüşlerini İslam dininin temel inanç esaslarıyla bağdaştırarak yeniden yorumlama yönünde bir çaba söz konusudur. Buna karşılık, Farabi, İslam dünyasında siyaset felsefesinin doğuşu ve daha sonra Batı dünyasını etkilemesi bakımından oldukça kritik bir yerde durmaktadır. Ayrıca Farabi, düşüncelerini oldukça sistematik bir şekilde ortaya koymuş ve bir bakıma günümüzde siyaset biliminin izlediği yöntemlerle bağdaşır bir çizgi izlemiştir.

Ortaçağ dönemi Türk-İslam siyasal düşüncesinde öne çıkan isimlerden bir diğeri de Gazali'dir (1058-1111). Bir dönem, *Siyasetname*'nin yazarı, ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk ile de çalışan Gazali, yöneticilerin devlet üzerinde tam bir denetim sağlayabilmelerinin önemi üzerinde durur. Bu bakımdan, aşağıda değinilecek olan Türk-İslam siyasal düşüncesinde hükümdara öğütler

verme anlayışının Gazali ile başladığı söylenebilir. Gazali'ye göre, siyaset, insanları dünyaya ve ahirete ilişkin doğruya yöneltme işidir ki bu anlamda en üst düzeyde siyaset peygamberler tarafından yapılmıştır. Ancak peygamberler devri kapandığına göre artık siyasetin ikinci aşamasına geçmek gerekir. Bu aşamada, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" durumunda olan halifeler ve hükümdarlar bulunur (Gazali, 2008: 65).

Devlet yöneticilerinin görevi, insanları, gönüllerini kazanarak yönetmek, kötü davranışlardan uzak tutmak ve kendilerini mutlu edecek davranışlar sergilemelerini sağlamaktır. Buradan hareketle, Gazali'nin siyasetle ahlak arasında doğrudan bir bağ kurmaya çalıştığı söylenebilir (Mücahid, 2005: 124). Belirtildiği gibi, Gazali, siyasal iktidarı elinde tutabilmek için hükümdara bazı öğütler verir; ancak, bu "her ne koşulda olursa olsun" denilebilecek türden bir durum değildir. Tam tersine, hükümdarın devleti yönetmek ve uyruklarının kendisine itaatlerini sağlamak için adaletle davranması gerekir. Hükümdarın öncelikle yapması gereken, yönettiği insanların güvenlerini ve desteklerini kazanmaktır. Bu durum ise hükümdarın dinsel ilkelere ve kurallara uygun davranmasıyla mümkün olacaktır. Buna karşılık, Gazali'nin düşüncesinde asıl olan dünyevi yönetim değil, dindir. Dolayısıyla Gazali'nin hükümdarlara ve devlete dinin koruyucusu olmak gibi bir görev yüklediği görülür (Kahveci, 1996: 181). Şeriat ilkelerinin yaşama geçmesini ve uygulanmasını sağlayacak kurumsal bir yapıya ihtiyaç duyulur ve devlet bu amaca hizmet eder.

Gazali, yöneticilerin din adamlarını her zaman yanlarında tutmaları ve onların öğütlerine kulak vermeleri gerektiğini savunur (Gazali, 2008: 31). Bunun yanında, hükümdarlar, devlet işlerinde kendilerine yardımcı olacak görevlilerin de belirli bir eğitim almalarını ve ahlakî erdemlerle donatılmalarını sağlamalıdırlar. Hükümdarın yapması gereken bir başka şey de gereksiz öfkeden kaçınması, itidali ve sağduyuyu elden bırakmamasıdır. Hükümdar, kendisi için istemeyeceği bir durumun halkının başına gelmesine izin vermemek zorundadır. Ayrıca yöneticinin halkın ihtiyaçlarını karşılaması ve sevgisini kazanması, onlara karşı şefkatli ve yumuşak bir tavır sergilemesi önem taşır. Gazali'ye göre, bu özelliklerin hepsini taşıyan hükümdarlara halkın itaat etmesi "farzdır". Burada, Gazali'nin "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ululemre (yöneticilere) de itaat edin." mealindeki Nisa Suresinin 59. ayetine gönderme yaptığı görülür. Nitekim Gazali'den sonra da özellikle Sünni siyasal geleneğe mensup pek çok Müslüman düşünür tarafından söz konusu ayet gerekçe gösterilerek insanların yöneticilerine karşı itaat yükümlülüklerinin bulunduğu iddiası dile getirilecektir. Buradan hareketle Gazali tarafından saltanat kurumunun dinsel açıdan meşrulaştırıldığı görülür. İktidar sahiplerinin bu konumlarını kaybetmelerine neden olacak durum ise uyruklarına zulmetmeleridir. Zalim yöneticiye karşı, insanların itaat yükümlülükleri ortadan kalkar ve hükümdarın devrilmesinin önü açılmış olur.

Düşünür açısından hükümdarın yanında devletin de yönettiği insanlara karşı yerine getirmesi gereken bazı görevler bulunur. Söz konusu görevlerin ilki ve en önemlisi, toplumun mutlu ve huzurlu yaşamasının sağlanmasıdır. Bu amaçla devletin insanlarda rahatsızlık yaratacak uygulamalardan, en başta da zulümden kaçınması gerekir. Ancak bu tek başına yeterli değildir. Devlet, bunun yanında bireylerin "erdemli" insanlar olmalarını sağlama işini de yüklenmelidir. Gazali'ye göre hükümdar, devlet işlerini yürütürken danışmanlarıyla sürekli olarak "istişare" etmelidir. Tek başına karar vermeye başladığı ve danışmanlarını uzağında tuttuğu anda devletin de sonu gelecektir. Ayrıca en yakınındaki kişileri, yani danışmanlarını ve devlet yöneticilerini de toplum içindeki en bilgili kişiler arasından seçmelidir (Mücahid, 2005: 131). Aksi takdirde devletin adalet ilkelerinden uzaklaşması ve yıkılması kaçınılmazdır.

Görüldüğü gibi, Gazali, soyut felsefi sorunlardan daha çok devlet iktidarının güçlü ve kalıcı olmasını sağlayacak somut durumlarla ilgilenir. Ayrıca Farabi'den farklı şekilde, hükümdarların yönetim süreçlerini ellerinde tutarken dinsel kurallara daha fazla önem vermeleri gerektiği üzerinde durur. Yani bir bakıma, düşünürün yönetim ilkeleri ile dinsel hükümleri birleştirme; siyasetle

ahlakı iç içe geçirme yönünde bir çaba harcadığı söylenebilir. Gazali'nin hükümdara öğütler veren yaklaşımı kendisinden sonra gelen pek çok düşünür tarafından da örnek alınmıştır. Hatta daha ileri gidilerek Türk-İslam düşünce geleneğinin devletin meşruluğunu tartışmaya açmaktan daha çok iktidarın korunması ve yöneticilerin dinsel ilkelere sıkı sıkıya sarılmaları anlayışı üzerine oturduğu söylenebilir. Ortaçağ'da bu genel yaklaşımın en yetkin örneklerinden bazılarını İbn Rüşd,[2] İbn Sina, İbn Tufeyl[3], İbn Teymiyye[4] ve İbn Zafer[5] gibi bazı felsefeciler oluşturur. Söz konusu düşünürlerin en önemli ortak özellikleri, toplumun ve devletin oluşmasını dinsel ilkelerden de yararlanarak açıklamaya çalışmak ve yöneticilerin uyması gereken ilkeler hakkında genel önerilerde bulunmaktır.

Osmanlı'ya geçmeden bu bölümde son olarak Nizamülmülk'ün ünlü *Siyasetname*'sine de kısaca değinilmelidir (Nizamülmük, 1998). Büyük Selçuklu Devletinde vezirlik yapan ve devletin kurumsallaşması açısından önemli katkıları bulunan Nizamülmülk, Melikşah'ın talebi üzerine bir devlet adamının yapması gereken işler ve uyması gereken kurallara yönelik öğütlerde bulunan *Siyasetname*'yi kaleme almıştır (Canatan, 2009: 200). Söz konusu kitabın içeriğinde; a) Geçmişte yaşayan yöneticilerin başından geçen ve ibret alınacak kurallar, b) Kur'an'dan çeşitli ayetler, c) Hz. Muhammed'den hadisler ve sahabelerin başlarından geçen çeşitli olaylar, d) Nizamülmülk'ün kendi kişisel deneyimleri, belirli bir sistematik çerçevesinde aktarılır. Burada dikkat çeken ilk nokta, devlet yönetimine ilişkin kural ve süreçlerin Nizamülmülk tarafından ustaca dinsel ilkelerle bağdaştırılmasıdır (Uğur, 2001: 50). Ayrıca, bu yapıtın Türklerin İslamiyet'i henüz yeni benimsedikleri bir dönemde yazıldığı hatırlanmalıdır. Bu bağlamda, devlet yönetiminin dinsel bir temele oturtulması ya da en azından dinle ilişkilendirilmesi bakımından bu kitabın bir tür rehberlik niteliği taşıdığı ifade edilebilir. Nitekim bu kitap aynı zamanda Osmanlı'da çok uzun yıllar boyunca etkili olacak siyasetname geleneğini başlatması bakımından da anlam ifade etmektedir. Bunun yanında Nizamülk'ün kurduğu Nizamiye Medreseleri aracılığıyla Mağrip ve Endülüs'te felsefi yaklaşımın gelişmesine ve buradan da Batı'ya yayılmasına dolaylı bir etkisinin olduğu bilinmektedir (Ocak, 2009: 1628).

3. Osmanlı'da Siyasal Düşünce ve Yönetim Anlayışı

Yaklaşık altı yüz yıl boyunca hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun bunu mümkün kılacak güçlü bir yönetim anlayışı ve belirli açılardan özgün sayılabilecek bir devlet modeli oluşturduğu açıktır. Osmanlı yönetim anlayışının en önemli kaynağının İslam dininin hukuksal esasları olduğu söylenebilir. Ancak bunun yanında eski Türk yönetim geleneğinin de söz konusu yönetim anlayışının şekillenmesinde güçlü bir etkisinin olduğu görülür. Ayrıca Osmanlı'nın coğrafî mirasını devraldığı Bizans ve komşu İran'dan da etkilendiği belirtilmelidir (Öz, 1999: 27). Bu bağlamda, devletin kurumsal yapısının öncelikle Selçuklu'da kendisini gösteren sentez modeline dayanmaktadır. Örneğin Osmanlı'da tıpkı eski Türk devlet geleneğinde olduğu gibi saltanat bir hanedana aittir ve padişah bu hanedan içinden çıkar. Hanedanın hükmetme yetkisi eski Türk devletlerinde olduğu kut sahibi olmasından, yani yetkinin doğrudan hanedana Tanrı tarafından verilmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla devletin meşruluğu doğrudan Tanrısal iradeye bağlanır. Bunun yanında, yine eski Türk devletlerinde olduğu gibi padişahın herhangi bir nedenden dolayı görevinden ayrılmasından sonra yerine kimin geçeceği, yani veliahdının kim olduğu sorusu da uzun dönemler boyunca belirsiz bırakılmıştır.

---

[2] Bkz. Cevher Şulul (2009), *İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi: Eflatun'un Devlet'i ve İbn Rüşd'ün Yorumu*, İnsan Yay., İstanbul.
[3] İbn Sina/İbn Tufeyl (2000), *Hay bin Yakzan*, Çev. M. Şerefeddin Yaltkaya/Babanzade Reşid, haz. N. Ahmet Özalp, 4. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
[4] İbn Teymiye (1999), *Siyaset (Es-Siyasetü'ş-Şeriyye)*, çev. Vecdi Akyüz, 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul.
[5] Joseph A. Kechician-R. Hrair Dekmejian (2009), *Adil Hükümdar: Sicilyalı İbn Zafer'in Ölümsüz Eseri*, çev. Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul.

Öte yandan güçlü bir devlet geleneği oluşturan Osmanlı'da siyasal düşünce Batı'daki örnekleri kadar gelişmemiştir. Bu duruma neden olan en önemli etmen, devletin gücünün padişahın otoritesinin ya da iktidarının meşruluğunun sorgulanmasını adeta gereksiz kılmasıdır. Kısacası Batı toplumlarında Ortaçağ ve sonrasında görülen ve siyasal düşünce alanını hareketlendiren din-siyaset, feodal yapı-mutlakiyetçi devlet, burjuvazi-krallık gibi farklı unsurlar arasında yaşanan çekişmeler Osmanlı için geçerli değildir. Bu bakımdan, Osmanlı'da siyasete ilişkin metinlerin genellikle padişaha öğüt verme amacını güden "siyasetnameler" olduğundan söz edilebilir. Siyasetnameler, aynı zamanda, yazıldıkları dönemin genel karakteristik özellikleri hakkında da bilgi verir (Yılmaz, 2009: 307). Bu metinlerin yazılış sıklığı da devletin gücündeki azalmayla koşut biçimde artar. İlk dönemde, yani devletin en güçlü zamanlarında üretilen siyasetnamelerde en genel şekilde padişahın uyruklarına karşı adaletli davranması ve şer'î ve örfî hukuk ilkelerine uygun davranışlar sergilenmesi öğütlenirken daha sonraki süreçte analojinin değiştiği görülür. Gerçekten de duraklama ve gerileme devrinde üretilen metinler, padişahların geleneksel düzenden uzaklaştıkları gerekçesiyle devletin zayıfladığı savunulur ve bir tür geriye dönüş önerilir.

Bunların dışında, Osmanlı döneminde siyasal iktidarın meşruluğuna ya da padişahın yönetme yetkisinin sınırlarına ilişkin yapıtların ortaya konulmadığı ifade edilebilir. Ancak ilk dönemden itibaren Osmanlı devletini ayakta tutan temel kurucu unsurun adalet olduğunun altının kalınca çizilmesine özel bir önem verilir. Hatta kut sahibi, yani Tanrı tarafından seçilmiş kişi durumunda bulunan padişahın O'nun adaletini yeryüzüne hâkim kılacak yegâne kişi olduğu üzerinde durulur. Yani bir bakıma, padişaha, ilk çağdan itibaren Platon başta olmak üzere pek çok düşünürün peşinde koştuğu "filozof-kral" olma misyonunun yüklendiği ifade edilebilir (Mardin, 1998: 117). Bu bağlamda, padişahtan doğru zamanlarda en doğru kararları alması ve üstün yönetim becerileri göstermesi beklenir.

Tüm bu tartışmaların dışında Osmanlı İmparatorluğu'nda *siyaset* sözcüğünün çok uzun dönemler boyunca ikili bir anlamda kullanıldığı dikkat çekmektedir. İlk anlam, günümüzdekine benzer, yani yönetim süreçlerinin elde tutulmasına ilişkin bir içerik taşır. Tursun Beyin "siyaset-i sultânî ve yasag-ı padişahî derler ki, urefâmızca ona örf derler" ifadesinde açığa çıkan bu kullanım, *nizam-ı âlem*, yani tüm dünyanın adil şekilde yönetimi için padişahın belirli kurallar oluşturabilme yetkisine ve hakkına gönderme yapmaktadır (Hassan, 2004: 169). Bu bağlamda, padişah, kamu düzenini sağlamak ve toplumun iyiliği amacıyla devletin gücünü koruyabilmek için birtakım kurallar oluşturma yetkisine sahiptir. İnsanların da adaletten ayrılmadan yöneten ve gerekirse kural koyan padişaha itaat yükümlülükleri bulunur (Altay, 2011: 1797). Böylece oluşturulan genel kurallara "örfî hukuk" adı verilir. Ancak bu noktada örfi hukukun sınırsız bir anlamda kullanılamayacağının ve şer'î hukukla çatışmamasına dikkat edildiğinin altı çizilmelidir. Siyaset ile anlatılmak istenen diğer olgu ise "idam cezası" olmuştur. Bu da Osmanlı geleneğinde siyasetin ikinci ve olumsuz kullanımına örnek olarak gösterilebilir. Gerçekten de özellikle devletin ileri gelenlerine padişah tarafından farklı gerekçeler gösterilerek verilen idam cezaları "siyaseten katl" nitelemesiyle anılmıştır (Mumcu, 2007).

Osmanlı'da, klasik İslam geleneğine uygun şekilde, siyasetin en temel kurucu unsuru "adalet" olarak belirir. Adalete ilişkin yaklaşım, kendisini en iyi şekilde, Kınalızade Ali Efendi (1516-1571) tarafından kaleme alınan *Ahlak-ı Alai* isimli yapıttaki "daire-i adalet" anlayışında ortaya çıkar (Kınalızade Ali Efendi, 2010: 225). "Adldir mûcib-i salâh-ı cihân, cihân bir bağdır divârı devlet, devletin nâzımı Şeri'attir, şeri'ate olmaz hiç maris illâ mülk, Mülk zapteylemez illâ leşker, leşkeri cem' eyleyen ra'iyyettir, ra'iyyeti kul eder padişâh-ı âleme 'adil" şeklinde ifade edilen bu yaklaşıma göre, dünyanın merkezinde adil bir yönetim anlayışı bulunur ve bunu yaşama geçirecek unsur olarak devlet görülür. Devlet, bu amaçla belirli bir toprak parçasını kendi elinde tutar ve bunu da asker bulundurma sayesinde yapar. Asker istihdam edebilmek için halktan gelecek vergilere ihtiyaç vardır. Halkın da gönüllü bir şekilde devlete itaat etmesini sağlamak için

yöneticilerin adil davranmaları zorunludur. Dolayısıyla adaletle başlayan döngü yine adaletle tamamlanmaktadır (Mardin, 1998: 115). Bu bağlamda, özellikle devletin gerileme dönemine girmesiyle birlikte ortaya konulan siyasal metinlerde bu durumun başlıca nedeni olarak adaletten uzaklaşılmasının gösterilmesi dikkat çeker.

Osmanlı döneminde hükümdara yönelik tavsiyeler içeren çok sayıda siyasetname kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, özellikle devletin çöküş sürecine girmesiyle sayıları artan siyasetnamelerin ilk belirgin özelliği, somut birtakım gelişmelere yanıt vermek ve karşılaşılan sorunların çözümü açısından önerilerde bulunmaktır (Türk, 2012: 35). Söz konusu yapıtların en belirgin özellikleri, yöneticilere, iktidarı korumak ve güçlendirmek için izlenmesi gereken yolu göstermeleridir (Türk, 2012: 23). Siyasetnamelerde birtakım öykü ve anekdotlarla anlatılmak istenen konu somutlaştırılmaya çalışılır. Ayrıca sık sık ayet ve hadis gibi dinsel kaynaklara başvurularak iddialar güçlendirilmek istenir (Uğur, 2001: 71). Bu çalışmalar, tıpkı Machiavelli'nin *Prens* isimli kitabında yaptığı gibi genellikle belirli bir yöneticiye ithal edilmiş veya doğrudan ona sunulmak üzere kaleme alınmışlardır. Ancak asıl amacın bunun çok daha ötesine geçtiği açıktır. Siyasetnamelerde güçlü, müreffeh ve zengin bir devlet yapısına ulaşmak için genel olarak bir yöneticinin sahip olması gereken özellikler ya da izlemesinin zorunlu olduğu siyasalar hakkında bilgi verilmek istendiği görülür. Çok sayıda örneği olan siyasetnamelerin en ünlüsü Koçi Bey tarafından kaleme alınmıştır (Koçi Bey, 2008).

17. yüzyılda yaşayan, ancak doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen devşirme kökenli Koçi Bey, öncelikle 1631 yılında Sultan IV. Murat'a daha sonra ise 1640'ta Sultan İbrahim'e sunduğu risaleler aracılığıyla gerileme devrine giren Osmanlı'nın buradan çıkması için izlenmesi gereken yolları aktarmayı hedeflemiştir. Koçi Bey risaleleri, devletin "altın çağ"ını yaşadığı dönemlerde sahip olduğu yönetim anlayışı ve siyasal ilkelerin anlatılmasıyla başlar. Buna göre, ilk sorunların baş gösterdiği Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar padişahlar ülke sorunlarıyla doğrudan ilgilenmişlerdir ve zaten en baştan itibaren iyi bir yönetici olma yönünde kapsamlı eğitimler almışlardır. Yine aynı dönemde, padişah dışında kalan yöneticilerin atanmasında liyakat ilkesine uyulmuş ve üzerine aldığı görevin gereklerini en iyi şekilde yapabilecek isimlerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Bunların yanında padişahlar, ilmiye sınıfına mensup isimlerin belirli sorunlar hakkında görüşlerini almaya ve istişareye önem vermişlerdir.

Koçi Bey, Osmanlı'nın geleneksel düzenindeki bozulmanın Kanuni ile başladığını savunur. Zira bu padişahın döneminde devlet adamları dışında, kendi ailesi ve yakınları da ülke sorunlarına müdahil olmaya başlamışlardır. Dolayısıyla bir süre sonra en başta önem verilen liyakat ilkesinden uzaklaşılmış ve belirli bir kamusal göreve gelebilmek, adeta padişahın yakın çevresiyle ilişki kurabilme koşuluna bağlanmıştır. Zaman içinde vergiler ağırlaştırılmış ve tımar sistemi başta olmak üzere devletin geleneksel unsurlarında yozlaşma görülmüştür. Koçi Bey, bu durumdan kurtulmak için her şeyden önce padişahın adalet ilkesinden ayrılmaması, yöneticilerini iyi seçmesi ve güçlü bir hükümdar profili çizmesi gerektiğini savunmuştur (Türk, 2012: 98). Belirtildiği gibi, özellikle gerileme döneminde pek çok siyasetname üretilmiştir. Ancak sorunları somut olarak ortaya koyan ve gerçekçi öneriler getiren Koçi Bey risalelerinin diğerlerinden daha etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Koçi Bey risalelerinin ardından, modernleşme süreci devleti etkisi altına almış, karşılaşılan sorunların çözümü için Batı toplumlarının gittikleri yolun izlenmesinin yegane çare olduğu düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Koçibey risaleleri ile adeta bir dönemin de sonunun geldiği ve "hükümdara öğütler" şeklinde beliren bu çalışmaların yenilerinin ortaya çıkmadığı söylenebilir.

Sonuç

Tarihteki en büyük devletlerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısının ardında yatan en önemli faktörlerden biri, dönemindeki diğer devletlere göre özgün bir yönetim modeli

oluşturmuş olmasıdır. Osmanlı'da devletin yönetim anlayışına kökenlik yapan ana unsurun İslam dininin inanç esasları, başka bir ifadeyle "şeriat" olduğu söylenebilir. Ancak dinin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in siyaset ve devlet yönetimi konusunda genel ifadelerle yetindiği hatırlandığında, gündelik hayatta karşılaşılan çok sayıda sorunun çözümü açısından hazır formüller bulunmadığı daha iyi anlaşılabilir. Devletin bu konuda, dini ilkeler dışında, yararlandığı en önemli araç ise eski Türk devletlerinden gelen yönetim esaslarıdır. Bu bağlamda, Osmanlı'da doğrudan İslam hukuku ilkelerine dayanan şeriat'ın yanında örfi hukuk geleneğinin de oldukça güçlü bir görünüm sergilediği görülür. Padişahlar, yönetim pratikleri açısından kendilerinden önce uygulanan kuralların yanı sıra güncel gelişmeler doğrultusunda yeni düzenlemeler ihdas etme yoluna gitmişlerdir.

Uzunca dönemler boyunca sınırları giderek genişleyen, bu şekilde daha fazla coğrafi alana ve farklı kültürel arka planlara sahip insanlara hükmeden Osmanlı'nın kendisinden önceki Türk ve Müslüman devletlerine göre çok sayıda sorunla yüz yüze bulunduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla karşılaşılan yeni durumlara doğru tepkileri verebilmek, uyrukların itaatlerinin sürdürülmesi için oldukça önemlidir. Örfi hukuk kurallarının önemi bu noktada açığa çıkar. Önceden karşılaşılmayan bir sorun ortaya çıktığında, padişah tarafından yapılan düzenlemeler aracılığıyla objektif koşullara uygun bir çözüm yolu bulunmuş olmaktadır. Aynı durum, devletin, genel olarak imparatorluk mantığına uygun şekilde, evrensel bir hükümranlık iddiasına sahip olabilmesinin de önünü açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel başarılarındaki en önemli faktörlerden birinin askeri açıdan kazanılan zaferler olduğu açıktır. Ancak bunun tek başına yeterli olmayacağı, yalnızca zor kullanarak elde edilen başarıların siyasal sistemin kalıcılığı anlamına gelmediği söylenebilir. Osmanlı'nın tarihteki en önemli aktörlerden biri olmasını sağlayan asıl neden, gerek hukuksal düzenlemeleri gerekse idari yapısıyla kurumsallaşma becerisi göstermiş olmasıdır. Osmanlı, kendisinden önceki Müslüman Türk devletlerinden ilham almış; ancak bunların tamamını aşarak özgün bir yönetim modeli ortaya koyabilmiştir. Bu anlamda, Osmanlı yönetim anlayışı, İslam hukuk sistemini merkeze alan, ancak kendi kökenlerine uygun şekilde İslamiyet öncesi Türk devlet geleneğinin kurucu unsurlarından geniş şekilde yararlanan bir nitelik gösterir. Kuşkusuz, buna Osmanlı'nın hüküm sürdürdüğü toprakların geçmişteki sahibi olan Bizans İmparatorluğunun yönetim anlayışının dolaylı şekilde sağladığı katkılar da eklenebilir. Osmanlı yönetim anlayışının özgün bir nitelik göstermesi, tüm bu unsurları kendi tarihsel gerçeklerine uygun şekilde kurgulayıp yeni bir model ortaya koymasının sonucudur. Nitekim bu model, ulus-devlet formasyonun tüm dünyayı etkisi altına almasına dek varlığını sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

ALTAY, A. (2011), "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3, Summer 2011, p. 1795-1809, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.2251/TurkishStudies.8020, ANKARA-TURKEY.

BAYRAKDAR, M. (2011), *İslam Felsefesine Giriş*, 8. Baskı, TDV Yay., Ankara.

BERİŞ, H.E. (2012), "Siyaset Biliminin Doğuşu ve Gelişimi", *21. Yüzyılda Prens: Devlet ve Siyaset Yönetimi*, ed. Ümit Özdağ, Kripto Yay., İstanbul, 13-56.

CANATAN, K. (2009), "Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "Siyasetname" Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk'ün Devlet Ve Siyaset Anlayışı

Üzerine", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/7, Fall 2009, p. 194-220, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.905/TurkishStudies.8020, ANKARA-TURKEY.

CRONE, P. (2007), *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, çev. Hakan Köni, Kapı Yay., İstanbul.

ÇAYLAK, A. (2015), "İslam'da Siyasi Akıl ve Düşüncenin Oluşumu", *Muhafazakar Düşünce*, yıl 11, sayı 43, 15-71.

EBU NASR EL-FARABİ (2011), *İdeal Devlet (El-Medinetü'l Fazıla)*, çev. Ahmet Arslan, Divan Kitap., Ankara.

GIRAUD, R. (1999), *Gök Türk İmparatorluğu: İlteriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları*, Çev. İsmail Mangaltepe, Ötüken Yay., İstanbul.

HASSAN, Ü. (2004), *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeolojiye*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

İBN SİNA/İBN TUFEYL (2000), *Hay bin Yakzan*, çev. M. Şerefeddin Yaltkaya ve Babanzade Reşid, haz. N. Ahmet Özalp, 4. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul.

İBN TEYMİYE (1999), *Siyaset (Es-Siyasetü'ş-Şeriyye)*, çev. Vecdi Akyüz, 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul.

İMAM GAZALİ (2008), *Yöneticilere Tavsiyeler*, çev. Osman Arpaçukuru, 2. Baskı, İlke Yay., İstanbul.

İNALCIK, H. (2000), *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul.

KAHVECİ, N. (1996), *İslam Siyaset Düşüncesi (XV. Asra Kadar)*, Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara.

KECHICIAN, J. A. ve DEKMEJIAN, R. Hrair (2009), *Adil Hükümdar: Sicilyalı İbn Zafer'in Ölümsüz Eseri*, Çev. Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul.

KINALIZADE ALİ EFENDİ (2010), *Devlet ve Aile Ahlakı*, İlgi Yay., İstanbul.

KOÇİ BEY (2010), *Koçi Bey Risaleleri*, Çev. Zuhuri Danışman, Yay. Haz. Seda Çakmakcıoğlu, Kabalcı Yay., İstanbul.

KÖSE, H. M. (2009), "Siyaset", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 37, TDV Yay., Ankara, 294-299.

KÖSOĞLU, N. (2004), *Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türklerde-İslam'da ve Osmanlı'da Devlet*, 2. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul

MARDİN, Ş. (1998), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.

MÜCAHİD, H. T. (2005), *Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce*, çev. Vecdi Akyüz, 2. Baskı, İz Yay., İstanbul.

NİYAZİ, M. (2011), *Türk Devlet Felsefesi*, 8. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul.

NİZAMÜLMÜLK (1998), *Siyasetname (Siyeru'l Müluk)*, Çev. Nurettin Bayburtlugil, 4. Baskı, Dergah Yay., İstanbul

MUMCU, A. (2007), *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Phoenix Yay., Ankara.

OCAK, A. (2009), "Selçuklu Medreselerinin Mağrip ve Endülüs Üzerindeki Etkileri, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring 2009, p. 1622-1647, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.746/TurkishStudies.8020, ANKARA-TURKEY.

ÖGEL, B. (1982), *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

ÖGEL, B. (2001), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, 4. Baskı, MEB Yay., İstanbul.

ÖZ, M. (1999), "Klasik Dönem Osmanlı Siyasal Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", *İslami Araştırmalar*, cilt 2, sayı 1, 27-33.

PAMİR, A. (1998), *Batı'da Egemenlik Kavramının Gelişimi ve Eski Türk Egemenlik Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ŞULUL, C. (2009), *İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi: Eflatun'un Devlet'i ve İbn Rüşd'ün Yorumu*, İnsan Yay., İstanbul.

ŞENEL, A. (2008), *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara.

TÜRK, H. B. (2012), *Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*, İletişim Yay., İstanbul.

UĞUR, A. (2001), *Osmanlı Siyaset-Nâmeleri*, MEB Yay., İstanbul.

YAZICI, N. (2011), *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, 9. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.

YILMAZ, C. (2009), "Siyasetname (Osmanlı Dönemi)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 37, TDV Yay., Ankara, 306-309.

YUSUF HAS HACİP (2005), *Kutadgu Bilig*, haz. Yaşar Çağbayır, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

BERİŞ, H.E., Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Düşüncenin Temel Unsurları, ***Turkish Studies*** *- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/6 Spring 2015, p. 341-356, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8247, ANKARA-TURKEY